

Рибак І.В.

ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В КРИМУ В 30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ: УРОКИ ІСТОРІЇ

В статті розглядаються особливості взаємовідносин між церквою та державою в 30-ті роки, показані наслідки негативного відношення державних органів влади до церкви.

Сучасне життя піддає людей надзвичайно складним випробуванням. В результаті духовне прозрівання є не можливим. Цьому навчає нас історія предків, історичні уроки, які набуті ними.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу досвіду взаємовідносин радянських органів влади і православної церкви в Криму в 30-ті роки двадцятого століття визначити особливості, історичні уроки, які належить врахувати співвітчизникам в сучасних умовах життя - умовах духовного відродження.

Актуальність вивчення особливостей релігійної політики 30-х років полягає в тім, що вона є відзеркаленням тих подій в сучасному житті, так наші співвітчизники в сучасних умовах життя (порівняно з життям тридцятих років) попали в іншу крайність, від якої теж страждають. Наприклад:

- в 30-ті роки бурно проводилася індустріалізація країни. В 90-ті же роки промисловість була фактично зруйнована, а люди як в 30-ті, так і в 90-ті роки від такого відношення до індустрії страждали;
- в 30-ті роки форсовано проводилася колективізація сільського господарства. В 90-ті же роки було створено всі необхідні умови, щоб розвалити колективні господарства. Люди знову ж таки від проведених заходів страждали і страждають;
- в 30-ті роки високими темпами проводилася культурна революція, мета якої замикалася державним коридором. Культура же в сучасних умовах орієнтується на перебудову системи освіти, керуючись ідеями заходу або сходу, при цьому нехтуючи свої національні коріння. Люди знову ж таки страждають;
- в 30-ті роки розвиток народного господарства планувався на 5-ть й більше років. Сьогодні же, навпаки, безплановість, стихія, суєта охопила людей і вони знову страждають;
- в 30-ті роки командно-адміністративна система подавляла всі демократичні засади. Сьогодні суспільство “захворіло” від надлишку демократії. В результаті в Україні виникло понад 100 політичних партій, біля 100 конфесій. Люди і від таких крайнощів страждають;
- в 30-ті роки гинули тисячі, мільйони людей від репресій. Сьогодні гине багато людей від дикого самосочинства, розгулу мафії, терору;
- в 30-ті роки руйнувалися храми. В сучасних умовах храми відбудовуються і т.д.

Перечислені вище та інші заходи суспільного життя характеризуються протилежністю за свого полярністю дій і являють собою крайнощі в політиці. Дані крайнощі приводили в минулому і приводять сьогодні співвітчизників до надзвичайно складних наслідків. Життя бідою навчало в 30-ті роки продовжує воно бідою навчати їх і в сучасних умовах, правда, тільки уже з протилежного боку.

Сьогодні під тиском життєвих випробувань в суспільстві відбувається напружений пошук шляху до виживання. Співвітчизники пам'ятають животворну силу історії, намагаються використовувати вітчизняний досвід, навчатися у історії, враховувати уроки історії, щоб не повторювати помилок минулого.

Слід зазначити, що в сучасних умовах життя, все більше і більше вчених, фахівців мистецтва, представників церкви, пересічних громадян приходять до висновку, що причини негативних наслідків покояться в історичному минулому. Вони, перш за все, пов'язані з односторонністю суспільної свідомості, яка формувалася на підвалинах комуністичної матеріалістичної ідеології - ідеології, котра абсолютизувала раціоналізм в науці, технічний прогрес і економіку в життєдіяльності, фізичне тіло як сутність людини. Разом з тим матеріалістична ідеологія, вірусом якої заражено і сьогодення немало співвітчизників, відкидала духовність як реальну субстанцію життя. В результаті суспільна свідомість носила матеріалістичну напівправленість і штовхала до бездуховності, особливо це відчувалося в 30-ті роки.

Природою так дано, що проблемами духовності покликана займатися церква. Тому аналіз причин духовної кризи умов, в яких існувала православна церква в Криму, дає можливість узагальнити її досвід роботи, визначити з нього особливості та історичні уроки, врахування яких, з одного боку, дозволило б запобігти повторення помилок минулого, з іншого - стимулювало б налагодженню гармонії розвитку суспільного життя, духовного відродження людей.

Релігійна політика в Криму в 30-ті роки була логічним продовженням курсу радянських органів влади, що здійснювався ще в 20-ті роки, і був направлений на послідовну ліквідацію як православної церкви, так і інших конфесій, котрі за своєю духовною сутністю складали альтернативу комуністичній ідеології, яка фактично перетворювалася в нову релігію.

На межі 20 - 30-х років політика радянських органів влади Криму була спрямована на боротьбу з православною церквою економічними шляхами. Так, створювалися такі умови економічного характеру, які мов лещатами затискували церкву і приводили до неможливості її діяльності.

По-перше, обкладалися податками священнослужителі та інші служителі культу за високими тарифними сітками. В містах вони прирівнювалися до приватних торговців і змушені були оплачувати податок від 156 до 235 карбованців. В сільській місцевості служителі культу, які займалися домашнім господарством, мали виплачувати "самообкладання" у відповідності від доходів в сумі 151 крб. 90 коп. (максимальна ставка); 8 крб. 44 коп. (мінімальна) (1).

Крім того, у відповідності до циркулярного розпорядження від 10 жовтня 1929 року № 619 духовенству заборонялося через сільські ради обходи під час збору урожаю сільські двори з метою зборів зерна натурою, а також не допускалося отримання пожертвувань хлібними продуктами. На межі 20 - 30-х років органами НКВС (народний комісаріат внутрішніх справ) були проведені арешти цілого ряду священнослужителів за несплату податків, за примус по збору зерна у населення. В результаті положення духовенства ускладнювалося. Значна частина із нього була вимушена залишати службу в храмі і стати "лишенцями" (2). А це відповідно підірвало устої діяльності церкви, так як вона залишалася без служителів.

По-друге, владні структури виклали перед общинами вимоги щодо термінової оплати за аренду храмів. Сума податків по окремим культовим будівлям сімферопольської православної церкви складала наступні величини (3):

Олександро-Невський кафедральний собор (вул.К.Маркса, 19) - 298 крб. 93 коп.;

Мартинівська церква (вул. Шестернікова, 6) - 20 крб. 86 коп.;

Преображенська церква (вул. Кладбищенська, 5) - 11. крб. 85 коп.;

Спаська церква (вул. Лугова, 16) - 61 крб. 22 коп.

Не всі общини могли знаходити кошти, щоб своєчасно розрахуватися за арендну плату.

По-третє, держава обкладала культові будівлі страховкою. В 1929 - 1930 рр. держстрах Криму провів оцінку кожної культової будівлі. В результаті в реєстр держстраху в Криму було внесено 118 православних храмів. Сума страхових виплат залежала від оцінки стану будівлі. Так, страхові виплати за будови: Олександро-Невського собору складали в Ялті 44 крб; Нікольського собору в Євпаторії - 94 крб. 89 коп.; Володимирського собору в Севастополі - 57 крб.; Покровського собору в Севастополі - 35 крб.; Олександро-Невського собору в Феодосії - 24 крб. і т.д. (4).

Однак вже в 1930 р. місцеві районні адміністрації страхових відділів Криму значно збільшили суму страхових виплат. Це наочно видно із наступної таблиці (5):

Виплати з страхової компанії збільшилися тільки за рік в декілька разів. Це відповідно стало викликати певний протест у віруючих людей.

По-четверте, в 1929 р. за ініціативою місцевих кримських органів влади розпочалася компанія по обов'язковому проведенню капітальних ремонтів всіх храмів православної церкви. Пояснювалося це тим, що застаріли будівлі храмів, які мають державно-культурне значення і їх необхідно було врятувати.

Ремонт будівель храмів вимагав внесення общинами великих коштів. Наприклад, тільки по Керченському району вимагав 1500 крб. Тому в Сімферопольському районі відмовилося від капітальних ремонтів храмів 3 общини, в Джанкойському районі не зуміли в 1929 році виконати капітальний ремонт 12 общин і т.д. Виконали ремонт в 1929 році в Феодосії Олександро-Невського собору, Пантелеймонівської церкви, а також ремонт будівель в деяких інших місцях (6).

Таким чином, утримувати храми в відремontованому стані і оплачувати великі податки за них державі, для віруючих людей ставало все складніше і складніше. В результаті цього значна частина общин відмовлялася від виконання вимог економічного державного тиску.

По-п'яте, паралельно заходам економічного характеру, якими створювалися неможливі умови для діяльності православної церкви, проводилося перереєстрування релігійних общин. Перереєстрування відбувалося у відповідності до постанови Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету (ВЦВК), Ради Народних Комісарів (РНК) РРФСР від 8 квітня 1929 року.

Назва району	Сума страховки, яку виплачувалося з 1 тис. крб. оціненої будівлі в 1929р.	Сума страховки, яку виплачувалося з 1 тис.крб. оціненої будівлі в 1930р.
Ялтинський	27 коп.	1 крб.
Севастопольський	41 коп.	1 крб. 20 коп.
Сімферопольський, Керченський, Феодосійський	41 коп.	1 крб. 20 коп.
м. Алушта і п.Гурзуф	46 коп.	1 крб.60 коп.
Джанкойський, Бахчисарайський, Євпаторийський і Карасубазарський	53 коп.	2крб.

Мета перереєстрування полягала в тому, щоби привести діяльність релігійних общин у відповідність до діючого законодавства. Крім того, в тих общинах, де мало місце порушення вимог владних структур, передбачувалося здійснення зачинення культових будівель (7).

В результаті перереєстрування релігійних общин православної церкви на 1 жовтня 1930 року було зачинено 124 храми (55 %). Залишилися діючих храмів православної церкви в Криму 109 (8). Кількість зачинених культових будівель православної церкви по районах Криму показано у наступній таблиці:

Зачинення культових будівель відбувалося з різних причин, а саме: релігійні общини відмовлялися від збереження храмів (ремонт, оплата різних державних платежів тощо), загальні збори на місцях більшостю голосів приймали рішення про зачинення церковних храмів і т.ін. (9).

Використовувалися культові будівлі, які були зачинені в результаті перереєструвань, по-різному. Так, 34 із них було віддано під влаштування клубів, 8 - під школи, 6 – під лікувальні заклади, 3 - під дитячі сади,

12 - під житло, 3 - використовувалися в спортивних цілях і тлн. 28 культових будівель були повністю зруйновані (10). Ось яка участь чекала церковні храми православної церкви, що були зачинені.

Так економічними шляхами радянські органи влади розправлялися з православною церквою. В результаті цілої низки економічних заходів на межі 20 - 30-х років були створені такі умови, які фактично душили діяльність православної церкви.

В безпосередньому зв'язку із створенням економічних умов з ціллю руйнації общин православної церкви проводилась ідеологічна робота. Вона здійснювалася у відповідності до закону ВЦВК і РНК РРФСР від 8 квітня 1929 р., згідно з яким священнослужителі виключалися із складу "двацятки", релігійним общинам заборонялося благодійна діяльність, не допускалося приватне навчання релігії і т.ін.

Для забезпечення виконання вимог закону в справах культу при Президії ВЦВК була утворена спеціальна комісія. Нагляд на місцях за діяльністю релігійних общин здійснювали в містах адміністративні органи влади, в селах - сільські ради (11).

Вказаний вище закон і розроблена у відповідності до нього інструкція, були спрямовані на те, щоб звести фактично нанівещь роль церкви у моральній сфері суспільства, в організації культурно-просвітницьких заходів. А це дозволяло матеріалістичній ідеології більшовицької партії витіснити православну церкву з засад духовної діяльності і зайняти тут панівне становище.

Райони Криму	Загальна кількість храмів	Закритих храмів	Процент закритих храмів	Залишається діючих храмів на І.Х. 1930р.
Сімферопольський	44	27	61	17
Севастопольський	48	30	62	18
Ялтинський	39	31	78	8
Феодосійський	33	8	27	25
Керченський	25	14	86	11
Євпаторія	8	3	37	5
Джанкойський	15	8	53	7
Бахчисарайський	17	6	35	11
Карасубазарський	9	4	44	5
Судакський	5	3	66	2
Всього	243	124	55	109

Досить гостро розгорнулося ідеологічна компанія проти православної церкви в Криму. В центр обстрілу ідеологічної боротьби потрапили священнослужителі, служителі культу церкви. Вони в засобах масової інформації зображувалися в якості "посібників світового капіталу", в якості "ворогів народу". Священнослужителів звинувачували у всіх негараздах, звільняли з роботи, оголошували "лишенцями". Це ставило священнослужителів, їх сім'ї на межу голодної смерті.

Священнослужителі, які залишили службу в храмі, не могли влаштуватися на роботу. Так ще в серпні 1929 р. Центральне адміністративне управління (ЦАУ) Криму розповсюдило у всі райони вказівки про те, що без громадського зречення священнослужителя від культу приймати на роботу його заборонялося. Для такого зречення існувало два шляхи:

1. Публікація в пресі.
2. Відкрите осудження релігії і зречення від сану на загальних зборах віруючих (12).

Ось які підступні були заходи щодо боротьби комуністичної системи зі священнослужителями. Вони фактично вимагали того, щоб руками священиків руйнувати православну церкву. І в певній мірі це їм вдавалося, так як ряд священнослужителів, інших церковних служителів під тиском злиденного життя відмовлялося від церковного сану. Ось витяги із заяв деяких із них в ЦВК Криму (13):

"Священнослужителі загалом вважаються неблагонадійним елементом, прислугою капіталізму..."

Священнослужитель Лечицький

".. виконуючий мною обряд, крім неосвіченості нічого більше не приносив людям. Відрікаюся від церковного звання ..."

С.Товин

Подібних заяв про відривання від церковної служби було немало.

Вони свідчать про те, що не всі служителі культу зуміли устояти перед випробуваннями, якими вони піддавалися з боку системи командно-адміністративного режиму республіки Крим.

Результатами накалу ідеологічної боротьби стала кампанія по зняттю дзвонів з храмів півострова. Вона ґрунтувалась на ідеях антирелігійної пропаганди, що звуки дзвонів є шкідливими для здоров'я людей (сьогодні ученими доведено, що навпаки музика дзвонів діє цілоще на людське здоров'я); що метал дзвонів надзвичайно необхідний для індустріалізації країни.

Одними із ініціаторів за масове зняття дзвонів з храмів стала Керченська міська рада. Так 13 жовтня 1932 року на засіданні постійної комісії з питань культу при Керченській міській раді було прийнято постанову про те, щоб хлопотати перед Кримським ЦВК про термінове зняття дзвонів з церковів Братської, Афанасієвської та Ново-Кладовищенської так як Радянському Союзу необхідні кольорові метали (14). За зняття дзвонів з храмів також висловилися: 3100 трудящих Ялти, 1500 трудящих Алушти. 83 загальних зборів трудящих Севастополя, Балаклави прийняли рішення про зняття дзвонів з храмів, більше того, віруючі Введенської та Преображенської церкви міста Сімферополя висловилися за зняття дзвонів з культо-

вих будівель. Віруючі Петропавлівської і Кладовищенської церков також підтримали ідею про зняття дзвонів (15).

Так, використовуючи негативний настрій людей від випробувань життя, керівні органи влади Криму впливали на суспільну свідомість людей, наставляли їх проти православної церкви, добивалися її руйнації.

Очолювали антирелігійну діяльність партійні органи Криму. В середині березня 1933 року вони організували антивеликденську компанію. На протязі "антивеликденського тижня" було прочитано 109 доповідей; проведено 5 радіопередач. До участі в цій компанії було залучено 150 чоловік із складу актива "Спілки воєнних безбожників". Вони виступали і перед робітниками, і перед селянами. Обком партії організував 3 пересувних виставки, розпочав заняття на обласних курсах антирелігійного активу. В 1933 р. в м. Сімферополі було відкрито антирелігійний музей Кримської АРСР (16).

Ось якими шляхами здійснювалася ідеологічна обробка свідомості кримчан. В результаті було створено негативне ставлення більшості населення до православної церкви. Люди на загальних зборах приймали рішення про зачинення храмів, висловлювали своє негативне відношення до священнослужителів.

Таким чином в 20 - 30-ті роки були створені умови, що до здійснення репресій проти віруючих людей, духовенства, заточення духовності в темниці. Так, на межі 20 - 30-х років переслідуються також і іноземні піддані. Віруючі іноземці приймалися на облік місцевими органами влади. Крім того, віруючі кримчани у відповідності до вимог радянських владних структур примушені були давати наступні розписки:

"Ми, нижчепідписана група віруючих с.Мамотай,... даємо цю розписку Столу Релігійних Культів Бахчисарайського адміністративного відділу в тому, що зобов'язуємося не допускати іноземних підданих до виконання релігійних обрядів, до висловлення релігійних проповідей; виступів на релігійних зборах, також не допускати їх обрання на посади в релігійні організації" (17).

Подібні розписки давали віруючі наприкінці 20-х років по всій Кримській АРСР. Це означало фактичну заборону для іноземців права на віру, на совість. Правда, робилося вся ця брудна справа руками віруючих кримчан, хоча і під тиском органів Народного Комісаріату Внутрішніх справ (НКВС). В результаті іноземці не витримували такого психологічного тиску і були вимушені залишити Крим (18).

Репресивні оберти переслідування православної церкви посилювалися з початком 30-х років. В цей час набирали сили практика виселення з території півострова духовенства. Це пояснювалося тим, що Крим є прикордонним регіоном, що в ньому є закриті режимні зони (Севастополь, Балаклава), тому для державної безпеки необхідно неблагонадійних осіб, "ворогів народу", якими вважалася значна частина духовенства, вислати за межі Криму. В результаті влітку 1930 року у відповідності до спеціальної постанови було переселено за межі Севастополя 40 монахів, священнослужителів, церковнослужителів православної церкви. З Ялти було знято з реєстрування і вислано 34 православних священнослужителів (19).

В складному стані знаходилося і керівництво православної церкви Криму. Так, архієпископу владиці "староцерковного" руху Криму Дионісію Прозоровському ЦВК Криму дозволяв знаходитися і правити церковну службу лише в м.Феодосії. З 25 липня 1930 року посаду владики "староцерковного" руху Криму обнімав архієпископ Арсеній (Смоленець), який був літом 1931 арештований органами НКВС. На його місце було призначено Священним Синодом єпископа Порфірія (Гулевича). Однак уже в 1933 році і він був арештований органами Державного Політичного Управління (ДПУ) Криму. Правда, єпископ знаходився під арештом декілька тижнів.

Масові же репресії духовенства відбулися в 1936 - 1937 роках. Так, 9 жовтня 1936 року був арештований єпископ Порфірій (Гулевич). 2 грудня 1937 року він загинув. З єпископом Порфірієм було арештовано і протоієрея Казанського, який загинув в засланні в УстьВилазі 20 жовтня 1942 року. В 1937 році було арештовано немало духовенства і за осудженням так званих "трійок" НКВС. Так, 5 липня 1937 року було арештовано, а 10 лютого 1938 року розстріляно священнослужителя В.Пишуліна; 15 грудня 1937 року арештовано, а 14 лютого 1938 року розстріляно протоієрея М.Мезенцева; 9 грудня 1937 року арештовано, а 14 березня 1938 року розстріляно священника м. Ялти О.Коржа і т.д. (20). Так духовенство масово ставало жертвами репресій.

Репресії духовенства, ліквідування храмів приводили до розпаду релігійних общин. Так, в 1939 році в Криму були зачинені всі до однієї церкви і розторгнуті договори з усіма релігійними общинами, за виключенням церкви Всіх святих міста Сімферополя, яка належала до "обновленської" течії православної церкви (21). Ось трагічний фінал до якого привела антирелігійна політика народ Криму в 30-ті роки.

Таким чином, історичний досвід взаємовідносин державних, партійних органів з православного церквою в Криму в 30-ті роки навчав:

По-перше, що попрянення духовності веде до жорстокості людей, до страждань. Цьому наочно свідчать голод 1933 року, репресії 30-х років, в яких загинули маси людей;

По-друге, попрянення духовності як крайність в політиці привели в 90-ті роки до протилежної крайності, коли сама природа через страждання примусила людей повертатися до духовності;

По-третє, біда нас навчає будувати суспільне життя співрозмірно, без крайнощів, шляхом так званої "золотої" середини, де б мала місце гармонія духу і фізичного тіла, де б політика вела до рівноваги в суспільстві, а не позначки - до його руйнації. Досвід уроків релігійної політики в 30-ті роки в Криму переконливо вимагають цього.

1. Державний архів Автономної Республіки Крим (ДААРК).- Ф.р.663. - Оп.10. - С.1746.-Л. 390.
2. Там же.-С.1667.-Л.5-12.
3. Катунин Ю.А. Православие Крыма в 1917 - 1939 годах: проблема взаимоотношений с государством. - К.: Институт истории Украины НАНУ, 2002. - С.265.
4. ДДАРК. - Ф.р.663 - Оп. 10. - С Л 729. - Л.20-60.
5. Катунин Ю.А. Православие Крыма в 1917-1939 годах: проблема взаимоотношений с государством. - К.: Институт истории Украины НАНУ, 2002. - С.267.
6. ДААРК. - Ф.р.663. - Оп.10. - С.1614. -Л.6-8.
7. Там же.-С.1663.-ЛЛ6.
8. Там же.-С.1662.-Л.37.
9. Там же.-С.1662.-Л.13-15.
10. Там же. - С.1695. - Л.1-4; С.1662. - Л.37.
11. Там же. - С.1737. - Л.33-40.
12. Там же. -С.1664. - Л.11.
13. Там же. - С.1660. - Л.26; С.1667. - Л.6.
14. Там же. - С.1705. - Л.2-5.
15. Там же. - С.1662. - Л.25-26.
16. Катунин Ю.А. Православие Крыма в 1917 - 1939 годах: проблема взаимоотношений с государством. - К.: Институт истории Украины НАНУ, 2002. - С.312-313.
17. ДААРК. - Ф.р.663. - Оп.10. - С.1510.- Л.55-57.
18. Там же.-С.1662.-Л.7.
19. Там же. - С.1659. - Л.82-84; С.1663. - Л.18.
20. Даненко Н.Н. (протоиерей). Претерпевшие до конца: священники Крымской епархии 30-х годов. - Симферополь: Таврида, 1997. - С. 10-40.
21. Катунин Ю.А. Православие Крыма в 1917 - 1939 годах: проблема взаимоотношений с государством. - К.: Институт истории Украины НАНУ, 2002. - С.318.